

Provincie Noord-Brabant

College van Gedeputeerde Staten
T.a.v. de heer H.A.G. Ronnes
Gedeputeerde Ruimte en Wonen
Postbus 90151
5200 MC 's-Hertogenbosch

DATUM:

30 september 2020

KENMERK:

2020.09.30/IO

ONDERWERP:

advies aanpak stikstof in Brabant

Geachte heer Ronnes,

Sinds de stikstofuitspraak van de Raad van State van 29 mei 2019, is de provincie in samenwerking met het rijk en het IPO intensief aan de slag met de aanpak van het stikstofprobleem. De inzet is om hiermee, naast de natuurbescherming, de vergunningverlening voor nieuwe activiteiten op verantwoorde wijze haar beslag te laten krijgen.

Het stikstofprobleem is onderdeel van een al langer spelend vraagstuk van disbalans in een zeer intensief benutte ruimte.¹ Door de omvang van de Brabantse veehouderij, de aanwezige industrie, het relatief dichtbevolkte gebied én de nabijheid van waardevolle, maar in kwaliteit achteruitgaande natuurgebieden, is het vinden van de balans een grote uitdaging.

Bij dit vraagstuk komen veel belangen samen en dat maakt het speelveld complex. Veel van de direct betrokkenen hebben hun visie hierover gegeven. Zo hebben ZLTO, VNO-NCW Brabant-Zeeland en de Brabantse Milieufederatie waardevolle adviezen uitgebracht, met inzet van expertise en achterban. Deze partijen werken ook samen als Manifestpartners en hebben ook in dat verband een waardevolle inbreng.

Ook als BrabantAdvies hebben we dit vraagstuk besproken: in onze raden, in een daartoe geformeerde begeleidingsgroep en met een informele landelijke denktank van experts. Met het oog op de aanpak willen we u als college graag een aantal zaken meegeven. Daarbij gaan we in op uw vraag hoe het draagvlak van burgers, bedrijven en boeren voor de stikstofaanpak in Brabant kan worden versterkt.

1. STURING OP STIKSTOFREDUCTIE: KORTE- ÉN LANGETERMIJNDRAAGVLAK

1.1 Ruimte creëren op korte termijn is noodzakelijk

De kracht van het stellen van emissienormen is dat daarmee natuur en biodiversiteit een plek in de afweging krijgen. Dat dit vraagt om een goede doorvertaling is nu wel gebleken. Het tijdelijk op slot geraken van alle vergunningverlening heeft, naast economische conse-

¹ Zie ook ons advies 'PAS als kans' uit 2017. Destijds hebben we ook buiten het systeem van de PAS aanbevelingen gedaan. Een aantal hiervan is ook nu nog actueel.

quenties, óók het afbreukrisico dat het draagvlak in delen van de samenleving voor natuurbeleid snel afneemt. De gevolgen van het ontbreken van een goede doorvertaling leiden nu tot een versneld zoeken naar kortetermijnoplossingen. De urgentie voor de woningbouw is hoog. Bovendien is er een risico dat stilstand ook innovaties remt die nodig zijn voor langetermijndoelstellingen op het gebied van energie, klimaat en natuur.

Het is goed om gewenste urgente ontwikkelingen en innovaties² via externe saldering weer in gang te kunnen zetten. De nu gehanteerde systematiek van extern salderen biedt in Brabant op de korte termijn ruimte voor ontwikkeling: ook met 30% afroaming per transactie is het beeld dat er waarschijnlijk meer aanbod is dan vraag naar stikstofruimte.³ Daartoe zal uiteraard wel het definitieve aantal stoppers bepalend zijn en kan dat op lokaal niveau nog anders uitpakken.

Tegelijkertijd moet met deze kortetermijnoplossingen worden voorgesorteerd op de gewenste langetermijnontwikkelingen.

1.2 Zorg voor juridische onderbouwing van de nieuwe aanpak

Er tekent zich wel een dilemma af. De vraag is of de feitelijke reductie nu voldoende én structureel is geborgd op weg naar 2030. Het systeem van afroaming van dierrechten is nu gebaseerd op werkelijk ingevulde én latente (wel vergund maar nog niet ingevulde) dierrechten. Daar komt nog de opgave bovenop van het alsnog moeten legaliseren van eerdere PAS-meldingen én nooit eerder aangevraagde maar wel verplichte Natuurbeschermingswetvergunningen van bedrijven. Daarom zal de feitelijke stikstofreductie kleiner zijn dan die op papier nu oogt.

Wij bepleiten een onderbouwde inschatting, in samenwerking met het rijk, of deze werkwijze (externe saldering met 30% afroaming) de juridische toets kan doorstaan. Ook om een nieuwe impasse, met alle gevolgen voor het draagvlak, te voorkomen. Heldere kaders en instrumenten om hierop te sturen en te monitoren zijn nodig om de stikstofreductie goed te borgen. De verantwoordelijkheid voor de wijze waarop de doelen worden behaald kan bij de landbouw en de andere sectoren worden gelegd.⁴

1.3 Sturen op gewenste ontwikkelingen: geef richting en beloon duurzame koplopers

Nu stikstofruimte schaars is, is richting geven aan de gewenste ontwikkelingen nog belangrijker. Hoe 'vergeven' we de vrijkomende stikstofruimte in het licht van de langetermijndoelstellingen? Hoe voorkomen we dat in vraag en aanbod 'wie het eerst komt, die het eerst maalt' vooral gaat gelden? Hoe zorgen we ervoor dat niet alleen geld hierin de sturende factor wordt? Positief is dat ondernemers de prijs voor stikstofrechten willen voorkomen en dus inzetten op investeringen voor stikstofreductie in hun bedrijfsvoering. Het kan echter ook een nadeel zijn als daardoor de minder kapitaalkrachtige, maar wel duurzame en toekomstbestendige initiatieven buiten de boot vallen.

Dit vraagt allereerst om een visie op hoe we de schaarse ruimte in Brabant willen benutten. Welke ruimtevragers voorzien we en (hoe en waar) willen we die een plek geven? Hoe betrekken we daarbij de gewenste ontwikkelingen in de sectoren, bijvoorbeeld die van de landbouw? (zie ook 2.2.) De omgevingswet moet kaders bieden die in de regio verdere invulling krijgen. De vraag is echter of dat afdoende is.

2 Het gaat hierbij om technologische, organisatorische en sociale innovaties.

3 Dit is in andere provincies niet vergelijkbaar het geval. De situaties verschillen sterk tussen provincies.

4 Zie ook het [pleidooi van JanWillem Erisman in Trouw](#)

Instrumenten om meer regie te kunnen nemen om gewenste ontwikkelingen en transacties te stimuleren, zijn cruciaal. Met een landelijk stikstoffonds kan (provinciale) reststikstof die overblijft uit de ene transactie behouden blijven voor een volgende transactie waar een provincie net stikstof 'tekort' komt. Ook dan kan nog de overweging zijn om reststikstof uit de markt te halen te behoeve van stikstofreductie. Het instrumentarium zou moeten voorzien in prikkels die aanzetten tot verdere verduurzaming, ook na de opkoop. Het is een verkenning waard of en zo ja welke voorwaarden je kunt stellen aan de opkopers op het gebied van innovatie en verduurzaming.

2. VERBREDE AANPAK VIA REGIO-PROGRAMMA'S

2.1 Natuurherstel vraagt om een verbrede aanpak

Naast de stikstofreductie is het robuust maken van natuur essentieel om het noodzakelijke natuurherstel te kunnen bereiken. Ook hier is borging ervan voor juridische houdbaarheid een thema.⁵ Met het aanhouden van schillen rondom de Natura2000, het inzetten op bodem- en waterkwaliteit en extensivering van landbouw of andere bedrijfsmodellen met minder emissies, kunnen hierin belangrijke stappen worden gezet. Deze verbrede aanpak willen we daarom onderstrepen. De aanpak van de stikstofproblematiek vraagt om een integrale ruimtelijke visie⁶ via het nieuwe omgevingsbeleid en een stevige verankering van water- en bodembeleid, natuurbeleid, bosbouwbeleid en klimaat- en energiebeleid. Projectgewijs en gebiedsgericht moeten zaken in samenhang kunnen worden opgepakt: aankoop van bedrijven, kavelruilprojecten, bedrijfsverplaatsingen, herstel van waterhuishouding, het realiseren van het ontbrekende Natuurnetwerk Brabant. Daarbij is het zaak om focus te houden. De reconstructie heeft geleerd dat een te grote verbreding niet altijd de gewenste dynamiek op gang brengt.

2.2 Een heldere uitvoeringsstructuur is cruciaal

De regio's zijn nu aan zet om binnen de gestelde kaders de natuurdoelstellingen in de Natura2000-gebieden en de schillen te vertalen in aanpakken en passende financieringsvormen. Het is echter de vraag of met gebruikmaking van alleen 'lichte' regionale samenwerkingsverbanden in Brabant deze gewenste aanpak voldoende wordt ondersteund. De vele doelstellingen die nu samenkomen, leiden tot een complexe bestuurlijke opgave. Met veel uitvoeringsregels, bestuurlijke procedures, verschillen in tijdshorizon en beleidsjargon. Dat bij dit beleid meerdere overheden (gemeente, provincie, waterschappen en rijk) zijn betrokken, betekent dat een gecoördineerde inzet van beleid en middelen geen vanzelfsprekendheid is. Die is wel nodig. Vanuit het perspectief van de belanghebbenden in de regio is het onoverzichtelijk en wordt de opgave soms ook als bedreigend ervaren. De brug tussen de conceptuele en de uitvoeringswereld moet worden geslagen. Dit vraagt om een heldere uitvoeringsstructuur: door kennis en beleid met behulp van een uitvoeringsorganisatie te verbinden.⁷ Een uitvoeringsorganisatie die coördineert en actief verbindt, ook met de samenleving,⁸ én uitvoert. Het gaat daarbij niet

- 5 PBL pleit in haar rapport 'Stikstof, ruimte voor perspectief' voor een wetenschappelijke autoriteit die, met het oog op de juridische houdbaarheid van vergunningverlening, de verbrede aanpak via verbetering van de ecologische kwaliteit onderbouwt.
- 6 Ook de door het rijk aangekondigde landelijke regie en kaders op ruimte in de NOVI is hierbij uiteraard relevant.
- 7 De suggestie van een nieuwe vorm van een Dienst Landelijk Gebied ten behoeve van landinrichting 2.0 is ook terug te vinden in het eerder genoemde rapport van PBL.
- 8 Ook door voorstellen uit sectoren en samenleving te betrekken zoals het project Brabantse Bodem en ideevorming zoals Renaissance van het Platteland.

om het verschuiven van bevoegdheden of om overheveling van budgetten, doorgaans vooral aanleiding van energieverlies.

2.3 Hanteer lerende aanpak en adresseer lastige vragen

In de praktijk zijn de dilemma's legio en is de kennis op veel terreinen nog volop in ontwikkeling. Praktijkervaringen uit pilots zoals in de Peel en het Ulvenhoutse Bos zijn hierin belangrijk. Uit deze pilots blijkt al hoe groot en complex de opgave is. Dit vraagt om veel inhoudelijke kennis en organisatorische en bestuurlijke souplesse. Maar het leidt ook tot de wens om lastige vragen te kunnen adresseren, bijvoorbeeld over de haalbaarheid van de opgave, en de beste route ernaartoe. Wij benadrukken het belang van een lerende aanpak, een dynamische regio-overstijgende kennisagenda waarin uitvoering, beleid en wetenschap samenkomen én met ruimte voor dialoog tussen de stakeholders.

3. BETREK SECTOREN BIJ GEWENSTE KOERS EN FACILITEER DE ROUTE ERNAARTOE

3.1 Draagvlak creëren is ook perspectief bieden voor de landbouw

3.1.1. Voorkom ongewenste ontwikkelingen

Het huidige (landelijke) veehouderijbeleid leidt er in Brabant toe dat intensieve en grondgebonden veeteeltbedrijven stoppen en plaats maken voor intensieve teelten, zoals boomteelt, groenten- en sierteelt. Dit is vanuit de langetermijnbestendige landbouw en grondgebruik, en vanuit milieuoogpunt (gebruik van bestrijdingsmiddelen) lang niet altijd de gewenste route. Bovendien zet de ontwikkeling van afnemend landbouwareaal naar verwachting door.⁹ De druk op de ruimte is groot. Het is zaak om een stevige stap te zetten in de richting die we wél willen. Wat zijn de beste landbouwgronden voor de toekomst? Voor boeren wordt de invulling van de gebiedsgerichte aanpak bepalend voor wat zij waar kunnen doen en wat niet. Op sommige plekken zal er ruimte blijven voor reguliere landbouw.¹⁰ Op andere plaatsen voor meer extensieve vormen of ander grondgebruik.

3.1.2. Consistent beleid gericht op verduurzaming

Beloon de gewenste ontwikkeling, in lijn met het principe in het Bestuursakkoord dat 'doorkiezen in verduurzamen moet renderen'. Heb oog voor voorlopers in landbouw die bezig zijn met dynamische bedrijfsmodellen en jonge boeren die al bezig zijn met transitie of er mee aan de slag willen. Nieuwe verdienmodellen moeten ook op termijn uitkunnen. Allereerst is er veel behoefte aan consistent beleid. Bied de boeren toekomstperspectief door qua regelgeving afdoende zekerheden te bieden in relatie tot de investeringen waartoe ze over moeten gaan. Ga hierover niet alleen met de boer in gesprek, maar ook met andere relevante stakeholders in de keten, van supermarkt tot hypotheekverstrekker. Jaag innovaties aan door ook op ander type ketens te organiseren, zoals op onderdelen al gebeurt met de maakindustrie en de chemie.

⁹ Ontwikkelingen in de laatste drie jaar op het gebied van waterschaarste, met name op de (hogere) zandgronden, laten zien dat in de toekomst het risico bestaat dat delen van Brabant lastiger voor landbouwproductie beschikbaar zijn. Daarnaast speelt verstedelijking een rol in de afname van (landbouw)gronden.

¹⁰ Bestuursvoorzitter Louise Fresco van Wageningen University & Research benadrukte dit o.a. in een lezing op 14 november tijdens de jubileumviering van Avebe in Groningen.

3.1.3 Een nieuw Brabants verbond voor een duurzame sector?

Een innovatieve en duurzame sector heeft ook een bepaalde massa nodig om voorop te blijven lopen. De gebundelde samenwerking in de agrofoodsector die gestalte kreeg via Het Verbond van Den Bosch en het rapport 'transitie veehouderij naar 2020' van de Commissie van Doorn was een veelbelovende start voor een wenkend perspectief. Het Verbond zelf is destijds een wat stille dood gestorven. De urgentie is sindsdien alleen maar toegenomen. Hoe voorzien we in een nieuw verbond waarin partijen gezamenlijk de schouders eronder zetten en er samen werk van maken? Kunnen we bijvoorbeeld inzetten op maatschappelijke contracten met de sector(en), gericht op doelvoorschriften en een open en transparante monitoring?

3.1.4 Bied instrumentarium voor kleine en middelgrote boeren

De vereiste investeringen voor emissiereductie leiden tot verdere schaalvergroting. De vraag is hoe we de kleine en middencategorie van grondgebonden boeren - als belangrijke hoeders voor het buitengebied - kunnen behouden voor Brabant. Hierin kan de provincie handreikingen doen. Bijvoorbeeld door met revolverende inzet van middelen de financieringslasten van het extra toevoegen van grond aan bedrijven over te nemen. Door deze vervolgens tegen lagere rentes te verpachten, zijn boeren in staat tot meer extensieve vormen van landbouw over te gaan. De provincie kan ook eigen grondposities benutten, bijvoorbeeld met inzet van het Groen Ontwikkelbedrijf. Uiteraard dient daarbij de samenhang gezocht te worden met het landelijk instrumentarium, zoals het aangekondigde Omschakelfonds.

3.1.5 Ook oog voor sociale aspecten

De grote veranderingen in het buitengebied hebben effect op het leef-, woon- en werkgebied van de inwoners. Er zijn winnaars en verliezers. Het stoppen van het bedrijf of het omschakelen naar een andere bedrijfsvoering is een ingrijpende gebeurtenis, waarbij veel komt kijken. De ervaringen uit bijvoorbeeld VABIMPULS laten zien hoe moeizaam contacten van individuele ondernemers met overheden en soms ook de omgeving kunnen lopen bij initiatieven voor herbestemming van agrarische locaties en hoe belangrijk een handreiking kan zijn. Aandacht hiervoor en nadere verkenning voor nieuwe en vernieuwende mogelijkheden in het buitengebied zijn de komende periode hard nodig.

3.2 Stikstofaanpak als versneller van verduurzaming in andere sectoren

Ook een 'fair share' van de andere sectoren dan de landbouw in het terugbrengen van de stikstofuitstoot is noodzakelijk voor een breed draagvlak. We hebben het dan over het aandeel van stikstofemissies van industrie, mobiliteit, bouw en energiesector.¹¹

3.2.1. Generieke normstelling hoort op landelijke tafel

Gezien de grote spreiding van deze stikstofoxiden over Nederland ligt er voor de andere sectoren allereerst een landelijke taak om te sturen op het terugbrengen van de generieke stikstofdeken. De Commissie Remkes adviseert om per sector aan te sluiten bij de klimaat- en energiedoelstellingen. Met de energietransitie en CO₂-besparing wordt ook stikstofreductie bereikt. Op nationale schaal is de uitvoering van de afspraken aan de klimaattafels relevant.¹² Een mogelijkheid is nog om voor alle sectoren een gelijk

11 VNO-NCW pleit ervoor om een scheiding aan te brengen tussen reductie via ammoniak versus stikstof via stikstofoxiden. De laatste route is dan geborgd via de CO₂-reductie en het Klimaatakkoord en de daarbij gemaakte afspraken met de sectoren.

12 Waarbij ook de voorgenomen CO₂-heffing zeer relevant is.

reductiepercentage af te spreken, waarmee elke sector binnen de eigen context eenzelfde opgave heeft. Hiermee wordt voorkomen dat de sectoren vooral naar elkaars inbreng kijken, elke sector staat zelf aan de lat voor de eigen doelstelling. Daarmee wordt de dalende lijn die door de industrie al sinds de jaren '90 is ingezet, verder doorgezet.

3.2.2 Benut momentum van vergunningverlening en intensieve handhaving

De provincie heeft een wettelijke taak om in de vergunningverlening aan bedrijven toe te zien dat de best beschikbare techniek wordt toegepast.¹³ Intensivering van handhaving daarvan heeft de afgelopen jaren in samenwerking met de omgevingsdiensten plaatsgevonden. Nu is gebleken dat veel industriële bedrijven nog geen (verplichte) vergunning hebben in het kader van de Natuurbeschermingswet, is er een momentum om met deze bedrijven het gesprek aan te gaan over mogelijke toepassing van emissie-reducerende technieken. Het vraagt capaciteit én kennis van de vergunningverleners en handhavers.

3.2.3 Aanpak stikstof koppelen aan innovatie- en verduurzamingsagenda

De provincie beschikt over instrumenten om innovatie en verduurzaming te stimuleren. Ingezet beleid kan per sector worden geïntensiveerd. Piekbelasters in de regio vragen om extra inzet.

Industrie: inzet op specifieke hotspots en - meer generiek - missiegedreven innovatiebeleid

Het stimuleren van verduurzaming van de industrie kan via verschillende invalshoeken. In Moerdijk wordt met het havenbedrijf ingezet op stikstofreductie door middel van circulariteit en verduurzaming van energie. De quick wins op verduurzaming van bedrijventerreinen zijn bekend, daarin kan de provincie ook een regierol nemen.¹⁴ Daarnaast is het zaak om aan te sluiten bij het Europese en landelijke missiegedreven (innovatie)beleid voor de industrie en de uitdaging van stikstofreductie te vertalen in stimulering van technologische innovaties. Met de Brabantse Ontwikkelings Maatschappij kan een verkenning worden gestart of en hoe de stikstofopgave kan worden meegenomen in het innovatie-instrumentarium.

Mobiliteit: naast schone mobiliteit ook inzetten op slimme mobiliteit

De Europese normering ten aanzien van emissieplafonds dwingt de sector de komende periode tot stevige stappen richting reductie, ook van stikstof. De provincie kan deze route op verschillende wijzen ondersteunen, via prioritering van stikstofreductie in het innovatie-, mobiliteits- en wegenbeleid, het binnenwaterenbeleid en het aanbestedingsbeleid. Brabant zet al in op een stevig fietsnetwerk, op de dialoog met werkgevers over duurzaam woon-werkverkeer en op schonere mobiliteit. Met Smartwayz is een strategische agenda geformuleerd, gericht op innovatieve mobiliteitsoplossingen. Er ligt nog een stevige uitdaging voor de grotere Brabantse steden om de verplichting uit het klimaatakkoord van Zero Emissie Vervoer te realiseren. De provincie kan dit in samenhang met de achterliggende regio's helpen aanjagen. Tot slot is het zaak niet alleen in te zetten op emissiereductie via het technologisch spoor. Inzetten op slimme logistiek is vaak complexer vanwege de

13 Zie ook het eerder door BrabantAdvies uitgebrachte [advies Energietransitie, positionering en rollen van de provincie Noord-Brabant, mei 2019](#).

14 Buck Consultants heeft in 2019 in beeld gebracht wat de potenties zijn van verduurzaming van de Brabantse werklocaties. Zie verder ook: [BrabantAdvies, 'werklocaties toekomstproof', 2019](#)

veelheid van benodigde partijen, maar het leidt vaak tot nog betere oplossingen door minder mobiliteit. Regie en procesondersteuning door de provincie is dan zeer welkom.

Energie: zet in op verduurzaming

De inzet op duurzame bronnen zoals zon en wind dragen bij aan reductie van stikstof. Beleid dat met het uitvoeringsprogramma energie ook vorm krijgt. Daarbij is aan de orde of met het oog op stikstofreductie een aparte afweging moet worden gemaakt ten aanzien van biomassa. Als gevolg van het toenemend aantal kleinere biomassa-centrales, neemt ook de stikstofuitstoot toe. Hierbij buigt het rijk zich nu over de vraag of tot verdere normering en vergunningsplicht van kleinere biomassa-centrales moet worden overgegaan, in navolging van het advies van Remkes. Het ligt voor de hand dat de provincie de positiebepaling door het rijk eerst afwacht.

Bouw: bevorder elektrificatie en jaag circulariteit aan

Voor de bouw zijn niet alleen de elektrificatie tijdens de bouwactiviteit en energiedoelstellingen relevant, het is ook dé sector om de circulariteit vorm te geven. De sector benut de helft van alle grondstoffen. Een belangrijke oplossing ligt in prefabricage op productielocaties. Dit biedt vele voordelen. Hiermee wordt stikstofuitstoot op de locaties voorkomen, kan hergebruik van materialen veel beter worden toegepast, wordt vanwege ideale en gelijkblijvende omstandigheden een hogere bouwkwaliteit geleverd en kan door automatisering een hogere productiviteit worden gerealiseerd. Daarnaast is data-uitwisseling relevant voor circulariteit. Ook hier ligt de route van de provincie vooral via innovatiestimulering in de keten en via crossovers (met de maakindustrie, 3D printen, etc.).

4. KOM LOS VAN DE TECHNIEK EN VERTEL HET VERHAAL

In de berichtgeving staat vooral de regelgeving betreffende de stikstofnormen centraal. Logisch, want daarvan ervaren we nu de consequenties. De discussie over de precieze natuur- en milieuaspecten met zijn stikstofcijfers en -modellen is enerzijds technisch van aard, maar raakt volop de economische belangen. Daarmee wordt ook de techniek steeds sterker gepolitiseerd. Het eens worden over de feiten is daarmee al geen sinecure.

De nadruk op de economische en technische insteek van dit vraagstuk is een valkuil. In plaats van natuur en economie als een tegenstelling te positioneren, is de vraag hoe we het verhaal vertellen waarin juist de verbanden centraal staan.¹⁵ Waarom hechten we precies aan natuur en de hiermee samenhangende leefbaarheid, biodiversiteit, het Brabantse landschap? Natuur en biodiversiteit als basis voor een toekomstbestendig voedselsysteem, een gezonde bodem voor klimaatadaptatie en - *last but not least* - de positieve effecten van minder stikstofemissies op de gezondheid. Daarbij past ook de nuance dat stikstof onderdeel van onze leefomgeving blijft, zolang verbrandingsprocessen verbonden zijn aan onze productiewijzen.

¹⁵ Zo wezen de Nederlandsche Bank en het Planbureau voor de Leefomgeving er in hun onlangs verschenen risicoverkenning op, dat Nederlandse financiële instellingen voor honderden miljarden euro's aan financieringen hebben uitstaan waarop ze mogelijk risico's lopen als gevolg van biodiversiteitsverlies.

TOT SLOT

Het verhaal vertellen leidt niet vanzelf tot overtuigen of gewenst gedrag. Een heldere koers, gezamenlijke verantwoordelijkheid, inzet op de dialoog in de route ernaartoe, ruimte voor pragmatische oplossingen én het belonen van gewenst gedrag: het zijn onmisbare elementen in het creëren en behouden van draagvlak in dit complexe vraagstuk.

Hoogachtend,

BrabantAdvies,

Mede namens de voorzitters van: *Provinciale Raad Gezondheid, Sociaal-Economische Raad Brabant, Young Professionals Brabant,*

Pieter van Geel
Voorzitter Provinciale Raad voor de Leefomgeving

Bijlagen: 2

i.a.a.: College van Gedeputeerde Staten Provincie Noord-Brabant

BIJLAGE 1

Geraadpleegde bronnen

- BMF, (oktober 2019). *Brabants Actieplan Stikstof*. Geraadpleegd van <https://www.brabantsemilieufederatie.nl/nieuws/bmf-presenteert-brabants-actieplan-stikstof/>
- BrabantAdvies (2017). *PAS als kans*. Geraadpleegd van <https://www.brabantadvies.com/publicaties/aanpak-stikstof-pas-beter-benutten-beloon-koplopers/>
- BrabantAdvies (2019). *Energietransitie, benut de speelruimte*. Geraadpleegd van <https://www.brabantadvies.com/publicaties/energietransitie-benut-de-speelruimte/>
- BrabantAdvies (2019). *Werklocaties toekomstproof*. Geraadpleegd van <https://www.brabantadvies.com/publicaties/werklocaties-toekomstproof-scherpere-voorwaarden-nodig/>
- Buck Consultants (2019). *Met de vitaliteitsindex voor werklocaties méér toekomst*. Geraadpleegd van <https://www.bcglobal.nl/nl/met-de-vitaliteitsindex-voor-werklocaties-m%C3%A9%C3%A9r-toekomst>
- Erisman, J.W. (augustus 2020). *Laat de boeren zelf bepalen hoe ze hun uitstoot verminderen*. Trouw, <https://www.trouw.nl/opinie/laat-de-boeren-zelf-bepalen-hoe-ze-hun-uitstoot-verminderen~bbf2c17b/>
- Fresco, L. (14 november 2019). *Landbouw wordt steeds belangrijker in de samenleving*. Lezing tijdens jubileumviering Avebe Groningen.
- Mourik, J.v. & Tiggelen, N.v. (2020). *Stikstof, weg uit de impasse*. VNO-NCW Brabant Zeeland, https://www.vno-ncw.nl/sites/default/files/stikstof_weg_uit_de_impasse_vno-ncw_brabant_zeeland.pdf
- PBL (2020). *Stikstof, ruimte voor perspectief*. Geraadpleegd van <https://www.pbl.nl/publicaties/stikstof-ruimte-voor-perspectief>
- PBL ism De Nederlandse Bank (juni 2020) *Biodiversiteit en de financiële sector: een kruisbestuiving? Verkenning van risico's van biodiversiteitsverlies voor de Nederlandse financiële sector*. Geraadpleegd van <https://www.pbl.nl/publicaties/financiele-sector-en-natuur-een-kruisbestuiving>
- Raad van State, (mei 2019). *Pas mag niet als toestemmingsbasis voor activiteiten gebruikt worden*. Geraadpleegd van <https://www.raadvanstate.nl/@115651/pas-mag/>
- Remkes, J.W. e.a. (2020) *Niet alles kan overal*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/06/08/niet-alles-kan-overal>
- Rijksoverheid, (april 2020). *Kamerbrief Voortgang stikstofproblematiek: structurele aanpak*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/04/24/voortgang-stikstofproblematiek-structurele-aanpak>
- RLI (juni 2020). *Artikel De bodem bereikt*. Geraadpleegd van <https://www.rli.nl/publicaties/2020/advies/de-bodem-bereikt>
- Vink, M., Pols, L. & Dam, F.v. (2020). *Stikstof, ruimte voor perspectief*. Planbureau voor de Leefomgeving, https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/stikstof_ruimte_voor_perspectief.pdf
- ZLTO, (2020) *standpunt stikstofbeleid voor boeren en tuinders*. Geraadpleegd van <https://www.zlto.nl/stikstof-boeren-tuinders-noord-brabant-zeeland#standpuntenstikstof>
- Provincie Noord-Brabant, diverse nieuwsbronnen.

BIJLAGE 2

Interviews

Erisman, Jan-Willem	Universiteit Leiden
Ven, Joep van de	provincie Noord-Brabant
Jansen, Carly	provincie Noord-Brabant
Heij, Laura	provincie Noord-Brabant
Balhuizen, Simone	provincie Gelderland
Kruijf, Joost de	Breda University of Applied Sciences, lid PRL

Begeleidingsgroep

Geel, Pieter van Geel	voorzitter Provinciale Raad voor de Leefomgeving
Jans, Henk	lid Provinciale Raad Gezondheid
Mourik, Jan van	lid Sociaal-Economische Raad Brabant
Beekers, Remco	lid Sociaal-Economische Raad Brabant
Janssen-Groesbeek, Marleen	lid Sociaal-Economische Raad Brabant
Verhulst, Maartje	lid Young Professionals Brabant
Verdaasdonk, Nol	lid Provinciale Raad voor de Leefomgeving
Wijngaard, Marinke	lid Provinciale Raad voor de Leefomgeving
Baan, Jan	lid Provinciale Raad voor de Leefomgeving